

Jyppyrän Peurapolku

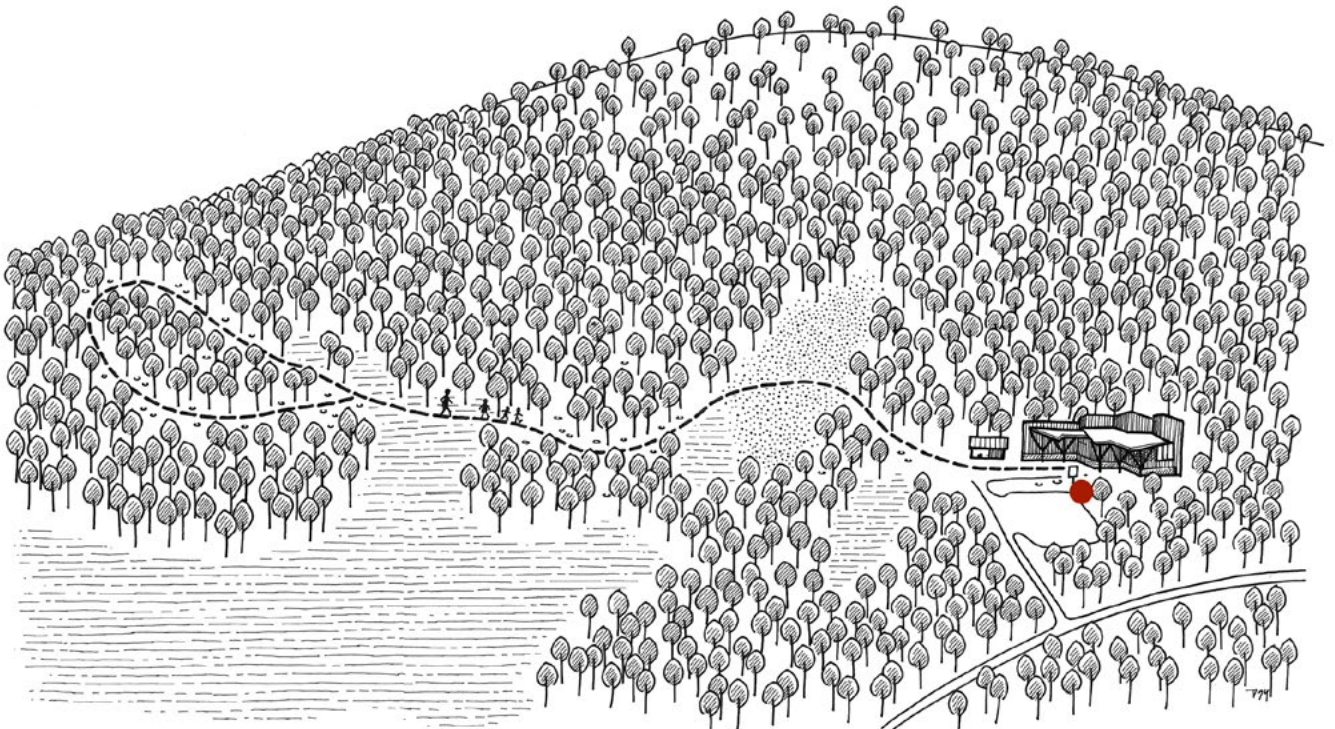
Peuran jäljillä

Enontekiön kirkonkylässä Hetassa, Jyppyrävaaran juurella, sijaitsee vanha peurahautajärjestelmä. Entisaikaisiin peuranpyyntimenetelmiin voi tutustua kahden kilometrin mittaisella luontopolulla.

Peurahautojen jäänteet ovat muinaismuistolain suojaamia. Koska peurahautoja peittävä kasvillisuus kuluu herkästi, kulkijan on pysyttävä polulla. Reitti on merkitty hangasaidalla ja peurapatsaiden sorkanjäljillä. Miten hangasaidat ja peurapatsaat liittyvät peuranpyyntiin? Se selviää polulla ja seuraavilla sivuilla!

Suunnittelu ja teksti: Ismo Korteniemi
Piiroskuvat ja linografiikka: Tupu Vuorinen

*Peurapolku alkaa
Tunturi-Lapin luonto-
keskuksen pihalta.*

Elämää Enontekiön lapinkylissä

Enontekiön vanhat lapinkylät.

Vanhoissa verokirjoissa mainitaan Enontekiön alueelta kolme lapinkylää eli siidaa: Rounala, Suonttajärvi ja Peltöjärvi. Lapinkyläasukkaat elivät riistalla ja kalalla. Poroja käytettiin vain kanto- ja vetojuhtina. Tärkein riistaeläin oli villipeura. Lapinkylä hallitsi tarkoin määriteltyjä metsästysmaitaan ja kalavesiään.

Asuinpaikkaa vaihdettiin vuodenaikojen mukaan. Muutot noudattivat peuralaumojen liikkeitä, mutta myös polttopuun ja kalan saanti vaikuttivat asuinpaikan valintaan. Kullakin perheellä oli omat kevät-, kesä- ja syyskenttensä. Talveksi kokoonnuttiin yhteiseen talvikylään, jossa käytiin käräjät, solmittiin avioliitot ja pidettiin markkinat.

Talvikylässä metsästettiin peuroja syksystä keväeseen. Kevät- ja kesäkentät olivat lintumaiden ja kala-apajien äärellä. Lapinkylä vanhoja asuinpaikkoja voi päätellä paikannimistä. Markkinasijajärvi ja Markkinasijakenttä Suonttavaaran pohjoispuolella kertovat talvikylän paikasta.

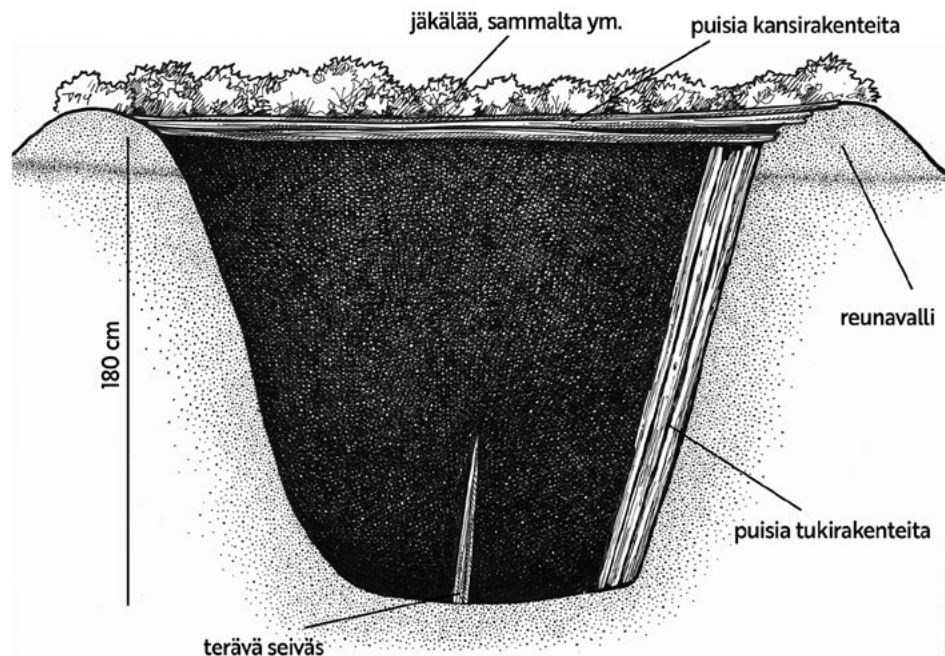
Peurahautaa rakentamassa

Sortuneet peurahaudat ovat lähes ainoita näkyviä jäänteitä esi-historiallisista pyyntilaitteista. Villipeurojen metsästykseen kaivettuja ansakuoppia kutsutaan myös pyyntihautoiksi, keihäskuopiksi ja vieperhautoiksi.

Hirvieläimiä on metsästetty pyyntihautoilla kaikilla pohjoisilla alueilla. Suomessa hautapyyntikulttuuri kesti tuhansia vuosia ja alkoi väistyä vasta 1600-luvulla. Enontekiön viimeinen peurahauta kaivettiin 1850-luvulla Leppäjärven kylän lähelle.

Peurahauta tehtiin useimmiten hiekkaharjanteelle, jossa maaperä oli tiivistynyttä, mutta helposti kaivettavaa. Seinämiä voitiin tukeaa puurakenteilla. Kuivista oksista ja tuohista ladottu kansi naamioitiin sammalella, jäkälällä, hiekalla tai lumella. Pohjalle voitiin asettaa terävä seiväs tai kivi.

Peurahaudan poikkileikkaus.

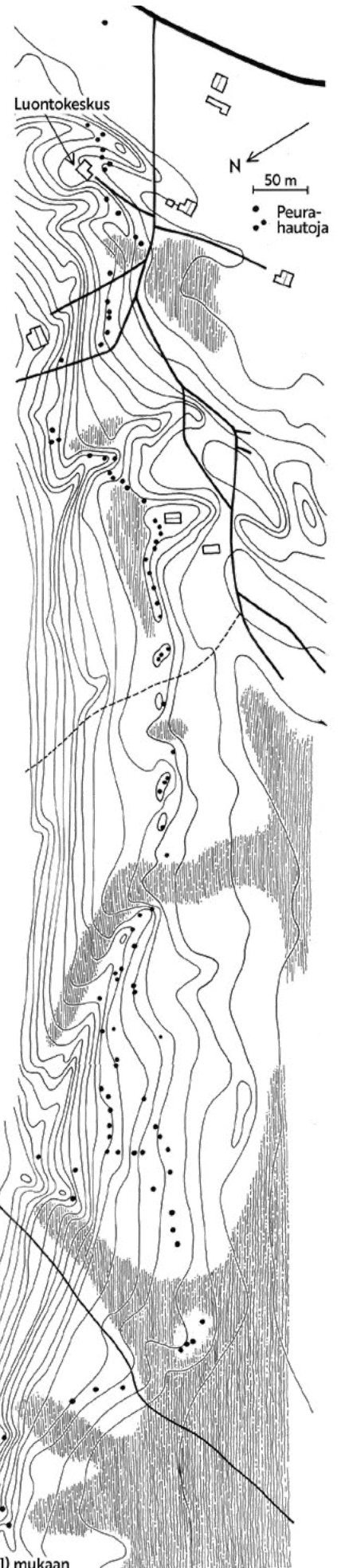
Suurpyyntiä peurahaudoilla

Jyppyrän alueelta on löydetty 107 peurahaudan jäännettä. Ne sijaitsevat ketjuna noin 1,5 kilometrin pituisella hiekka-harjanteella.

Peurahautajärjestelmä rakennettiin villipeurojen kulku-reitille tai ruokailualueelle. Villipeurat laidunsivat Jyppyrän tienoilla talvisin. Luultavasti Jyppyrän peurahautoja käytettiin talvisessa pyynnissä.

Ympäröivä maasto ohjasi peurat peurahaudoille. Peurat saattoivat pudota hautoihin omia aikojaan, mutta usein ajomiesten ja peurakoirien hätistäminä. Ajopyynnissä käytettiin kiilamaisia aitoja, jotka ohjasivat peuroja kuoppaketjua kohti.

Suuren peurahautajärjestelmän rakentaminen, huolto ja käyttö edellytti järjestäytyntä pyyntiseuruetta. Tehokkaan pyynnin ansiosta liha saatiin jopa tuhansia kiloja. Kylmällä säällä liha varastoitiin puuhun rakennettuihin lauttasiin ja niliaittoihin sekä maahan kaivettuihin purnuihin. Lämpimänä vuodenaikana liha savustettiin tai upotettiin lähteisiin.

Schulzin (1991) mukaan

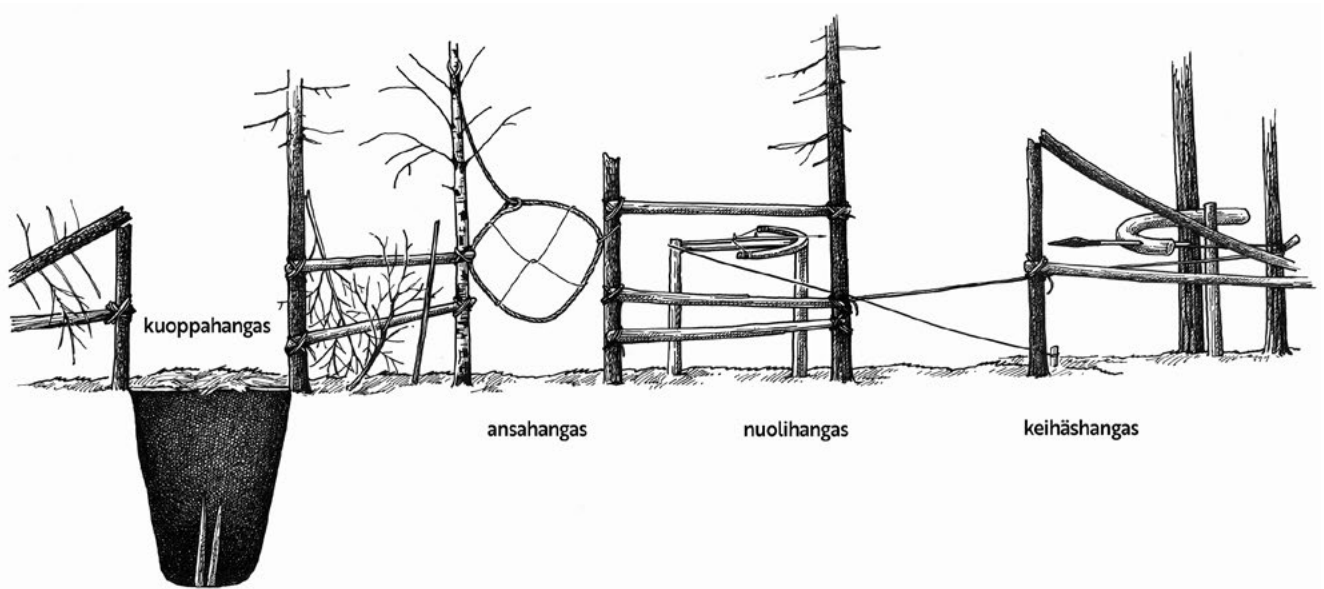
Metsäseutujen hangaspyyntiä

Villipeurojen kulkureiteille rakennettiin kymmenien kilometrien mittaisia johdeaitoja eli hankaita. Aidan verjäuukkoihin viritettiin ansoja tai kaivettiin pyyntihautoja.

Pitkiä peurahankaita rakenneltiin yhteisvoimin. Yksi oli Kittilän miehillä Kallojärven seuduilla, Kesä- ja Talviporttijärvien välillä. Toinen Kittilän peuramiesten hangas kulki Tepastolompolon takamailla pitkin Silas-selkää ja Mieliölakea. Vuonna 1787 mainitaan Enontekiöllä Ounistunturin takana olleen eräässä hankaassa sata kaula-ansaa. Hangasaidoista muistuttavat monet hangas- ja angas-alkuiset paikannimet.

Suonttavaaran poromiehet käyttivät hangasaitaa myös arkojen porojen kiinniottamiseen. Tunturikoivusta tehtyjä porohankaita käytettiin vielä 1950-luvulla.

Hangastyyppejä.

Ansahankaaseen saattoi mennä karhukin. Tarinan mukaan se ei purrut köyttä poikki – virtsasi vain päälle ja odotti narun lahoamista.

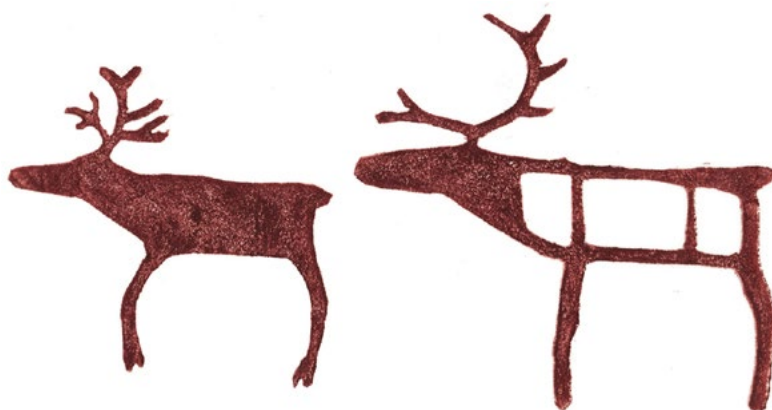
Tunturialueen vuomenpyyntiä

Vuomen oli kiilamainen aitarakennelma, jota käytettiin Lapin metsänraja-alueilla. Aidan päät sijaitsivat puuttomilla rinteillä 10–20 kilometrin päässä toisistaan. Alussa johdeaidat olivat harvaan riviin pystytettyjä seipäitä, joiden päähän asetettiin peurojen pelokkeeksi turvemättäitä tai vaateriekaleita.

Kun kiila kapeni, aidat muuttuivat jämeriksi puuaidoiksi. Kiilan kärki päätyi kujanteeseen, johon oli tehty muutama jyrkkä porras parin sadan metrin päähän toisistaan. Lopuksi seurasi äkkipudotus suureen aidattuun kuoppaan, sotakaarteeseen.

Vuomenella metsästettiin kevättalven hyvillä hiihtokeleillä. Ajomiehet etsivät peuralauman ja ajoivat sen seiväsrievien väliin. Aluksi ajettiin varoen. Kun tultiin tukevien aitojen kohdalle, ajo yltyi hurjaksi metelöinniksi. Kahuissaan peurat syöksyivät sotakaarteeseen.

Kiila-aidan avulla peurat voitiin myös ajaa alas kalliojyrkänteeltä. Syöksypyyntikallioita nimitettiin kirjokallioiksi, koska niihin tehtiin peura-aiheisia kalliomaalauksia.

Päiviön vuomen

Enontekiön Peltovuomassa asui 1600-luvulla kuuluisa mahtimies, Päiviö. Hänen kerrotaan omistaneen useita vuomenia. Eräs 50 kilometriä pitkä vuomen ulottui Suinarovasta Ounastunturiin. Päiviöllä oli 60 renkiä ja piikaa ajomiehinä. Tarinan mukaan Päiviö sai Pasmarovassa yli tuhat peuraa.

Pasmarova sijaitsee Peltovuoman itäpuolella Nunnasessa. Sieltä on löydetty useita peurahautajärjestelmiä sekä jääkautinen suppakuoppa, jota yhä kutsutaan Päiviön kuopaksi. Ehkä se oli Päiviön vuomenen sotakaarre. Päiviön vuomenen mukaan ovat saaneet nimensä Vuomenvaara, Vuomenjärvi ja Vuomensaja.

Uurtokeino eli syyspyynti

Peurojen hautapyynti väistyi 1600-luvulla muiden menetelmien kehityessä. Talvikylissä pyyntikausi aloitettiin syyspyynnillä eli uurtokeinolla. Vuosittain talveksi Enontekiölle muuttaneet koutokeinolaiset ampuivat uurtopeuroja vielä 1860-luvulla.

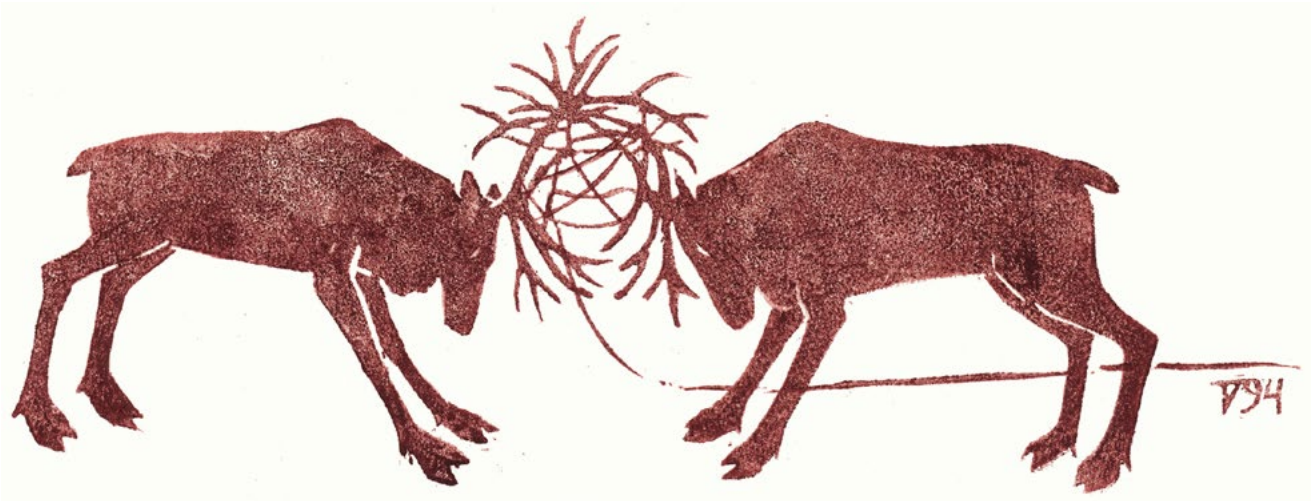
Uurron kävelyyn lähdettiin syyskuun lopulla. Silloin alkoi peurojen rykimä eli kiima-aika. Uurtokeinossa käytettiin peurakoiraa, joka johdatti metsästäjät peurojen luo.

Monet peuranpyytäjien antamista nimistä ovat käytössä vieläkin. Esimerkiksi liitto- ja seuru-alkuiset maastonkohdat ovat olleet pyyntiseurueiden kokoontumispaikkoja.

Rykiviä peurahirvaita houkuteltiin puuhun sidotun naarasporon eli vennikkovaatimen avulla.

Uurtomiehet saattoivat myös virittää naruansan porohirvaan sarviin ja kuljettaa sen rykivän peurahirvaan lähelle. Niiden puskiessa toisiaan peurahirvas takerui ansaan ja jäi saaliiksi.

Moitahiihtoa keväthangilla

Moitahiihtoon lähdettiin helmikuussa Matin päivän aikaan. Luistavilla suksillaan moitamiehet hiihtivät hangessa kahlaavat peurat uuvuksiin. Koutokeinon saamelaiset kulkivat moitapyynnissä Enontekiön metsä-alueilla marianpäivän tienoilla, jolloin he aloittivat kevätmuuttonsa Ruijan rannikolle. Moitahiihto vaati kovaa kuntoa ja sisukasta luonnetta.

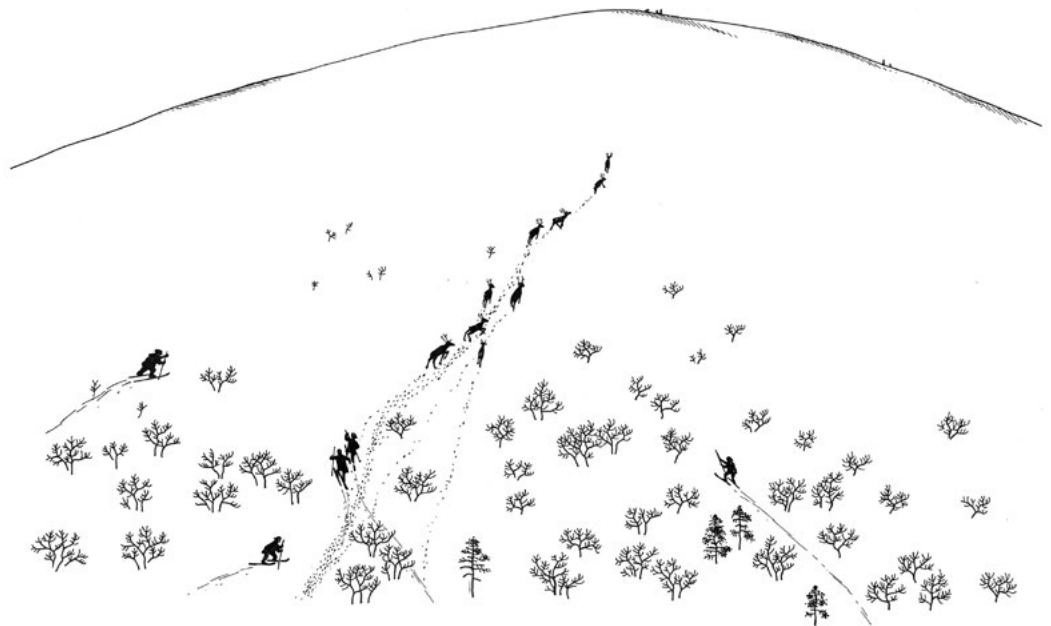
Kevättalvella auringon sulattama lumenpinta kovettui yöllä: se kantoi hiihtäjän, mutta ei peuraa. Kun hanki rikkoi peurojen nilkat, saalis oli helppo keihästää tai ampua. Moitapyynnissä saatettiin käyttää myös peurakoiraa, joka pysäytti peuran.

Hiihtäen liikkuva metsästäjä käytti sauvanaan keihästä, jossa oli sompa.

Loppukevään tunturipyynti

Talven pyyntikausi päättyi tavallisesti huhtikuussa tunturipyyntiin. Se muistutti hirvien ajopyyntiä. Ajomiehet säikäyttivät peurat liikkeelle tunturien juurelta, jolloin ne pakenivat vastamäkeen tunturin laelle passimiesten eteen. Enontekiön itäosassa Korsatunturilla inarilaisetkin kävivät tunturipyödyssä. Loppukevään vounima- eli vaanimapyynnissä liikuttii yksin tai pienissä ryhmissä ja vaanittiin peuroja jokivarsien ja soiden pälvipaikoilta.

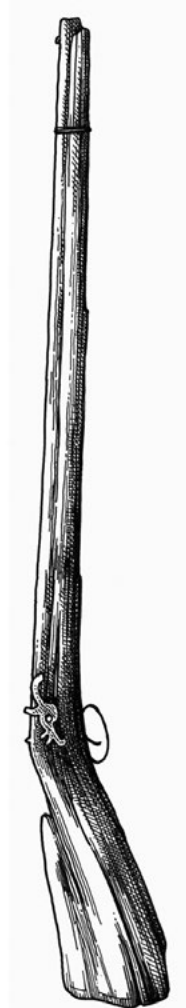
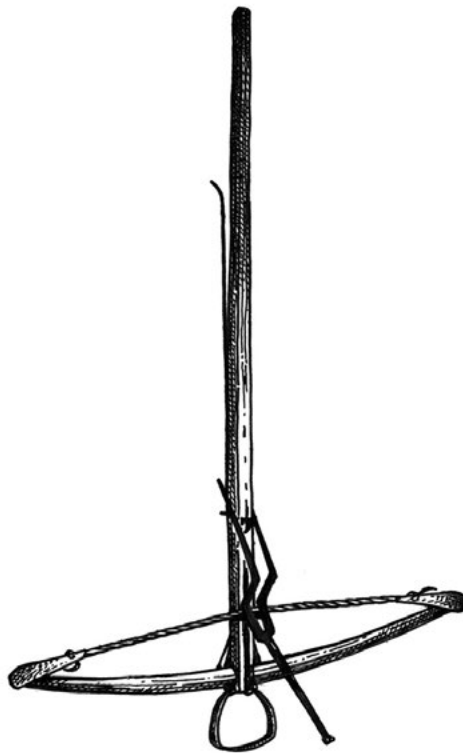
Käsijousesta peurapyssyyn

Käsijousi on eräs vanhimmista metsästysvälineistä. Hiihtäen liikkuva metsästäjä käytti sauvoinaan keihästä ja käsijousta, jossa oli sompa. Hiihtäessä jousen jänne ei ollut vireessä. Enontekiöläisen keihässauvan kerrotaan olleen noin 140 senttiä pitkä. Metsästäjän täytyi päästä peurun viereen, jotta ylettyi käyttämään keihässauvaa. Käsijousella voitiin ampua tarkasti enintään 30 metrin päähän.

Jalkajousi otettiin Suomessa käyttöön 1300-luvulla. Rautakaarella varustettu ase oli hidas virittää ja se oli käsijousta tehottomampi. Lyhyellä matkalla jalkajousi oli kuitenkin tarkka. Sitä käytettiin mielellään pienriistan pyynnissä.

Ensimmäiset halvarit eli peurapyssyt olivat käytössä jo 1600-luvulla. Pyssyt olivat pitkiä ja isoreikäisiä. Tarkkoja laukauksia saattoi ampua 60–70 metrin päähän.

*Metsästysaseita:
keihässauva, käsi-
jousi, jalkajousi ja
peurapyssy.*

Peurakoira – pyytömiehen paras ystävä

Peurakoiraa käytettiin syksyn uurtopyynnissä. Parhaat koirat vainusivat riistan jopa kymmenen kilometrin päästä, ja nuoraan kytketty koira vei metsästäjän riistan luo.

Koira ilmaisi peurojen läheisyyden seisonnalla. Seisovan koiran päähän sidottiin parkkinahkainen ummus, joka peitti silmät ja esti koira haukkumasta. Koirat ja tavaroita kantavat takkaporot sidottiin puihin ja ampujat lähtivät naakimaan eli hiipimään ampumaetäisyydelle.

Sekä talven ajopyynneissä että keväisessä vounimapytyssä käytettiin toisinaan ajavia ja pysäyttäviä koiria. Isokokoiset peurakoirat hyökkäsivät peuran kimppuun, pienemmät ilmaisivat hankeen uupuneen peuran haukkumalla.

Villipeurojen myötä hävisivät peurakoiratkin. Sukupuuttoon kuollut maatiaisrotu muistutti ilmeisesti nykyistä karjalankarhukoira.

Peurakoiran ummus.

Peuramiesten seidat

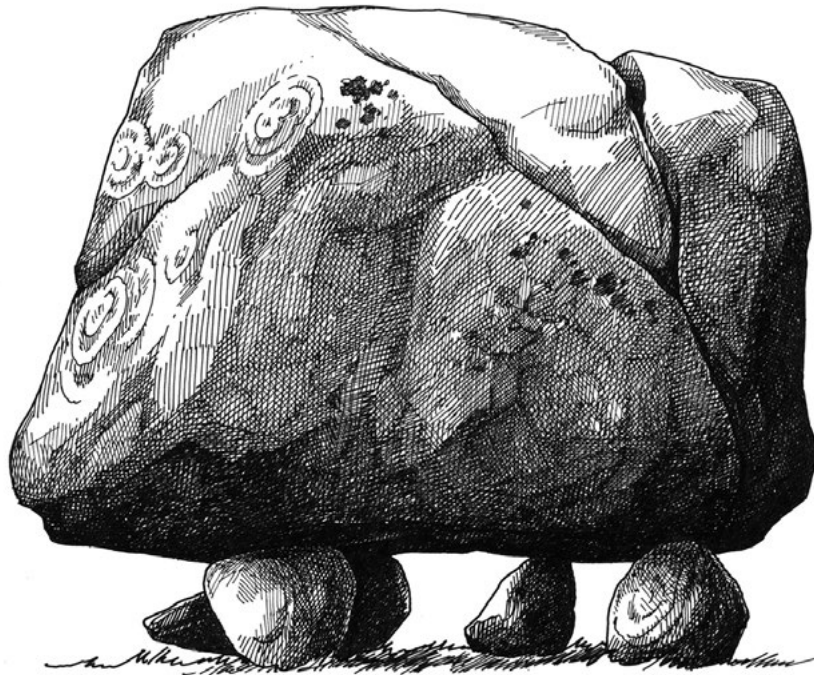

Peuranpyyntipaikka oli kokonaisuus, johon pyyntilaitteiden lisäksi kuuluivat tukikohta, lihavarastot ja seita eli palvontapaikka. Lapin kylän peuranpyytäjät ovat todennäköisesti palvoneet Jyppyrän entistä seitaa, ja tuoneet sille sarvia ja messinkisolkia. Jyppyrän nelikulmainen seitakivi seiso vaaran päällä neljän pikkukiven varassa.

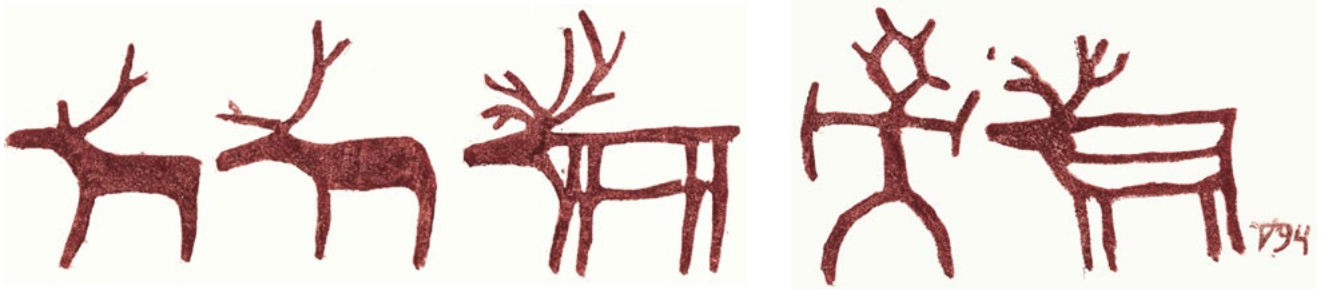
Suomessa arkeologit kutsuvat Jyppyrän seidan kaltaisia rakennelmia kivipöydiksi, Skandinaviassa ne tunnetaan nimellä liggande höna. Samanlaisia rakennelmia löytyy myös muualta Suomesta, Ruotsin rannikolta ja Vienanmeren ympäristöstä. Myös Näkkäljärven kiveä palvottiin peuraseitana.

Kaadetun saaliin luo saatettiin veistää männyn kanton peurapatsas. Patsaan kylkeen pyytömiehet kaiversivat puumerkkinsä, ja viimeisimmät peuranpyytäjät osasivat veistää vuosiluvunkin. Peurapatsaita löytyy edelleen Lapin erämaista.

Puinen peurapatsas.

Jyppyrän seitakivi.

Itäinen metsäpeura

Metsäpeura eli suomenpeura (*Rangifer tarandus fennicus*) on peräisin idästä Siperian havumetsäalueilta. Suomeen se levittyi noin 3000 vuotta sitten. Ruotsalaisen Einar Lönnberg kuvasi metsäpeuran tieteelle vuonna 1909. Hän totesi metsäpeuran olevan metsäluontoon sopeutunut alalaji, joka on tunturipeuraa suurempi, pitkäkalloisempi ja pitkä-säärisempi. Lönnberg teki kuvauksensa kahden metsäpeuran kallon perusteella. Toinen kalloista oli peräisin Karjalasta ja toinen Enontekiöltä.

Metsäpeurat vaihtavat elinympäristöään vuodenaikojen mukaan. Talvisin ne oleskelevat laumoina järvien rannoilla, missä jääaukeat ovat turvallisia lepopaikkoja. Keväällä ja kesällä metsäpeurat liikkuvat yksin tai pienissä ryhmissä suoalueilla. Syksyn kiima-ajan eli rykimän jälkeen ne kokoontuvat talvilaitumille.

*Metsäpeura,
hirvas.*

Yläköjen tunturipeura

Skandinavian tunturipeura (*Rangifer tarandus tarandus*) on sopeutunut vähälumiselle tunturialueelle. Tunturipeura on tanakampi, lyhytkoipisempi ja lyhytkalloisempi kuin metsäpeura ja muistuttaa kesyporoa (*Rangifer tarandus tarandus*). Suomalaiset porot ovat geeniperimältään puhtaita tunturipeuroja.

Enontekiön metsänrajaseutujen peurakanta asusti keväisin tuntureilla ja laajoilla suoalueilla. Keskitalveksi peurat laskeutuivat mäntymetsien jäkäläkankaille. Kevättalvella peurat nousivat jälleen tuntureille, missä lumipeite oli ohut ja ravinto helpommin saatavilla. Enontekiön pohjoisosien peurat saattoivat vaeltaa jo syystalvella Ruijan vähälumisille tuntureille.

*Tunturipeura,
hircus.*

Arktiset peurat ennen ja nyt

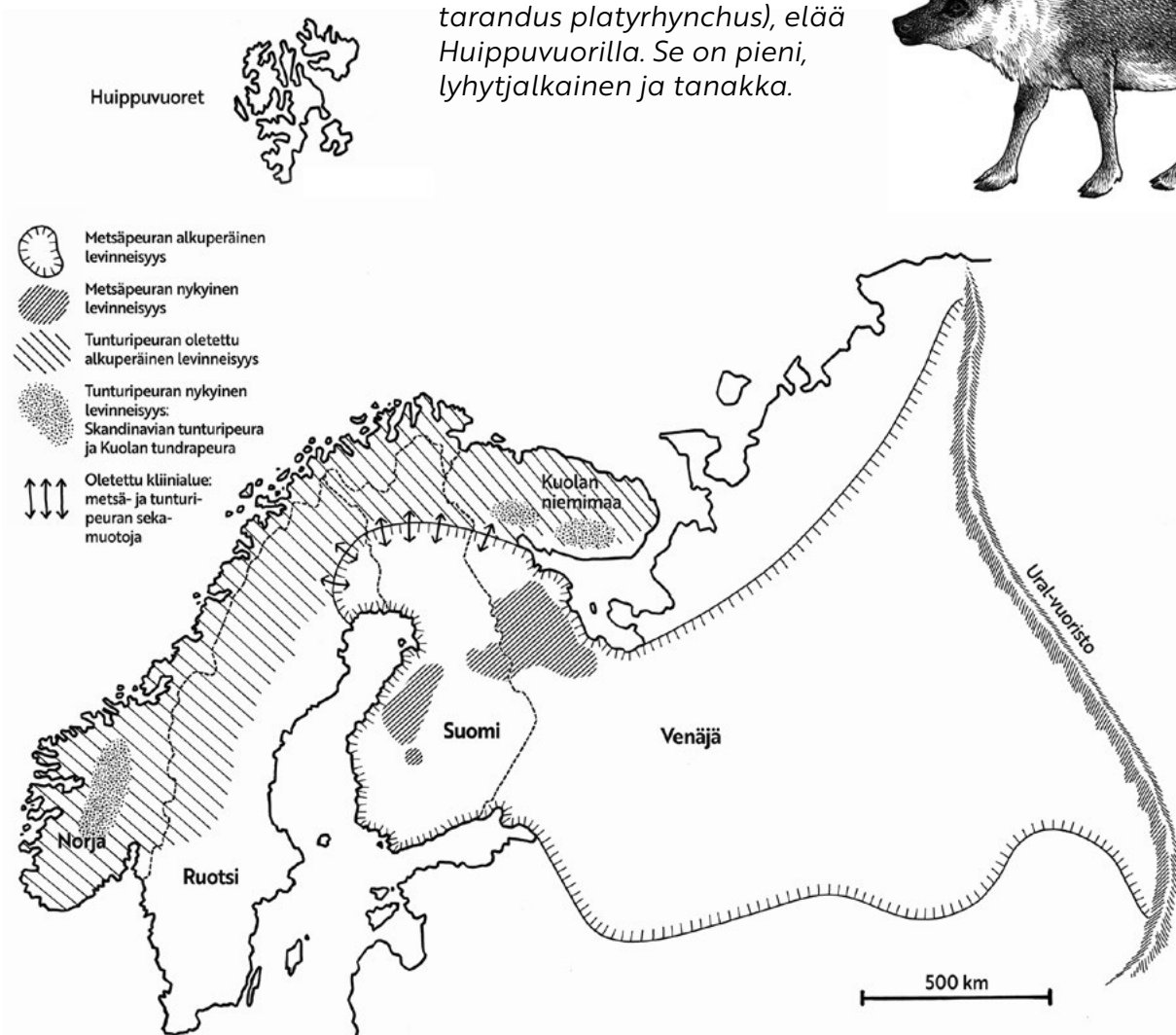
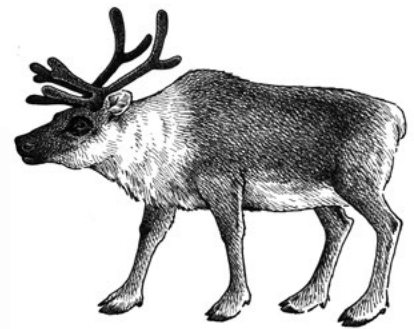
Metsä- ja tunturipeuran erot selvisivät vasta, kun molemmat olivat jo hävinneet Suomen alueelta. Kansanperinne tuntee vain yleisnimityksen villipeura. Metsä- ja tunturipeuran muinaista levinneisyyttä ei Suomen Lapista tunneta.

Todennäköisesti Enontekiön puuttomassa tunturissa, metsänrajavyöhykkeen pohjoispuolella, eli puhdas tunturipeurakanta. Metsä-Lapin pohjoisosissa peurakanta koostui metsä- ja tunturipeurojen risteytymistä. Myös Kuolan niemimaalla on vyöhyke, jossa peuran eri alalajit ovat risteytyneet keskenään.

Metsäpeuran levinneisyys on laajimmillaan ulottunut Venäjän havumetsäalueelta Suomeen ja Pohjois-Ruotsiin. Pohjois-Ruotsissa sen levinneisyys on saattanut olla kartassa kuvattua laajempi.

Skandinavian tunturipeura on peräisin Keski-Euroopasta. Nykyisin sitä tavataan enää Etelä-Norjassa, missä se elää tunturiylängöllä ympäri vuoden. Kuolan niemimaan tundrapeurat vaeltavat vuodenaikojen mukaan arktisen tundran ja metsänrajavyöhykkeen välillä.

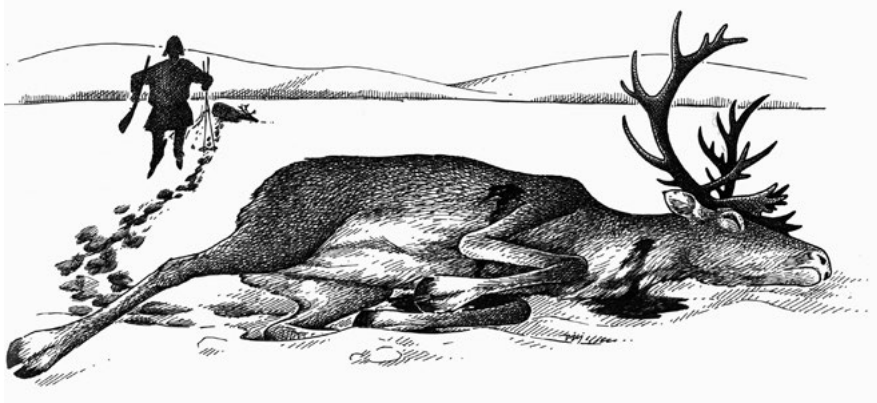
Euraasian kolmas peurarotu, huippuvuortenpeura (Rangifer tarandus platyrhynchus), elää Huippuvuorilla. Se on pieni, lyhytjalkainen ja tanakka.

Viimeiset villipeurat

Sekä metsä- että tunturipeura hävisivät Suomesta 1900-luvun alkuun mennessä lähes täysin. Koutokeinolaiset metsästivät peuroja Kittilän ja Muonion rajoilla vielä 1860-luvulla. Helmikuussa 1883 ammuttiin Kittilän viimeiset peurat Pokan eteläpuolella, Savuaavalla.

Muonion Tunturipäissä tapettiin peuratokka noin 1890. Viimeisimmät villipeurat tavattiin Enontekiön pitäjän itäosissa vuoden 1905 tienoilla. Haltiatunturilla ammuttiin kaksi peuraa vielä 1916.

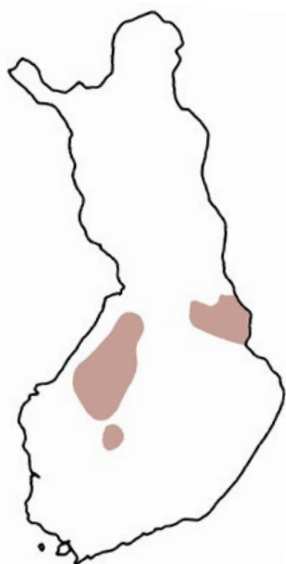

Villipeuran paluu

Vuonna 1913 keisari Nikolai II rauhoitti metsä- ja tunturipeuran Suomen suuriruhtinaskunnassa. Peurat olivat tuolloin jo hävinneet maastamme. Metsäpeura palasi 1940-luvulla Venäjän puolelta Itä-Karjalasta Kuhmoon. Vuosina 1979–80 niitä siirrettiin Kuhmosta Suomenselälle Salamajärven kansallispuistoon. Suomenselällä eli 2020-luvun alussa jo pari tuhatta ja Kainuussa noin 800 metsäpeuraa.

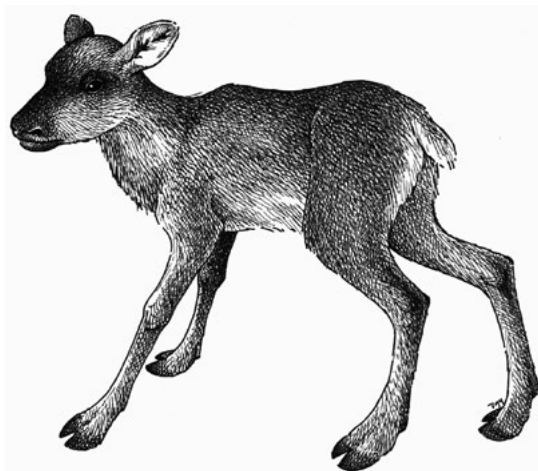
Skandinavian villin tunturipeuran leviäminen Suomeen on käytännössä mahdotonta. Kuolan niemimaan tundrapeuroja saattaisi maahamme vaeltaakin, mutta sekoittumista poroihin ei voitaisi estää.

Pohjois-Suomen tuntureilla palkii kesyporo tuhatpäisinä laumoina. Nämä villipeuran jälkeläiset ovat talvisia vieraita myös Jyppyrän peura-hauta-alueella. Menneestä peura-ajasta muistuttavat monet paikannimet, kuten Moitalahti, Hangaslampi, Koddejärvi ja Peurakaarteenvaara.

Metsäpeuran nykyinen levinneisyys Suomessa.

Peuran vasa.

Miksi villipeura hävisi?

Säätämätön metsästys uudenaikaisine tuliaseineen alkoi uhata peurakantaa 1800-luvulla. Pohjois-Suomessa suuret porokarjat kuluttivat peurojen talvilaitumet, ja villipeura väistyi poronhoidon vaikutusten takia. Ilmeisesti villipeurakantaa tuhosi myös pororutto. Tauti kulkeutui Ruotsin Etelä-Lapista Enontekiölle vuosina 1745–46.

Peuran häviäminen heikensi väestön elinoloja ja aiheutti paikoin jopa nälänhätää. Kerrotaan, että vanhat peuramiehetkin masentuivat ja vanhenivat ennen aikojaan, kunnes sekopäisinä kuolivat pois.

Suopunki.

Nallisarvi ja ruutipussi.

